

A társadalomelmélet alapkérdései - konferencia a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen

2022. november 3-án és 4-én, *A társadalomelmélet alapkérdései* című, az NKE ÁNTK Kormányzástani és Közpolitikai Tanszéke, az Eötvös József Kutatóközpont Politika- és Államelméleti Kutatóintézete, valamint az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpontja által szervezett, nagyszabású tudományos konferencia keretében került sor Szabó Márton *Társadalompoétika: A retorika, a nyelvészet és irodalomelmélet társadalomtudományi státusa* című trilógiájának bemutatására. A háromkötetes monográfia azt a nézetet képviseli, hogy a humaniorák diszciplínái nem pusztán szövegtanok, hanem meghatározó módon képesek hozzájárulni a társadalom adekvát tudományos felfogásához. A *Társadalompoétika* új társadalomelmélet lehetőségét körvonalazza, amely kiemelkedően fontos javaslat és kihívás a társadalomtudományok számára.

A konferencia résztvevőihez intézett köszöntőjében Deli Gergely, az NKE rektora kiemelte, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megalapításával sikerült megteremteni az önálló államtudományi kutatás intézményi és szervezeti feltételeit. Az Egyetemet alkotó Karok egyesítették az államtudomány különböző tudásterületeit, az önálló államtudományi képzés mellett létrehozták a rendszeres alap- és alkalmazott kutatások hosszú távú intézményi feltételeit is. Hangsúlyozta, hogy az Egyetem a jelenkori kihívásokra akkor tud megalapozott válaszokat adni, ha lehetővé teszi és ösztönözi az olyan jellegű elméleti irányultságú kutatásokat is, mint az ÁNTK-án és az Eötvös József Kutatóközpontban folyó, különböző problémafelvetésekből, nézőpontból kiinduló politika- és államelméleti alapkutatás. Szabó Márton háromkötetes monográfiáját sikeres, bár hosszú és fáradtságos „közös szellemi utazásként” méltatta, amely az Olvasó számára átfogó képet ad a három tudományterület elemzésén keresztül a társadalom reális valóságáról, s amely azt is üzeni, hogy a tudomány a maga eszközeivel, a tudomány területén belül maradván is képes hozzájárulni annak eldöntéséhez, valójában milyen társadalomban is akarunk élni.

Szabó Andrea, az ELKH TK Politikatudományi Intézetének igazgatója a Szabó Mártont nyolcvanadik születésnapján köszöntő, ekként személyes motívumoktól sem mentes köszöntőjében ugyancsak méltatta a *Társadalompoétika* megírásával járó grandiózus vállalkozást. Utalt arra, hogy a PTI Szabó Márton „anyaintézete” és munkahelye, ahol kutató professzor emeritusként dolgozik lankadatlan munkakedvvel és igen eredményesen. Sorra jelennek meg a nagy visszhangot kiváltó könyvei, egy részük az intézet támogatásával. Emellett Szabó ma is tanít. Jelezte, hogy korábban Szabó Márton a politikatudomány területén egy nagyívű vállalkozásként ért el komoly eredményeket: a diszkurzivitás jegyében megalkotta a politika egységes tudományos szemléletét az empiriától kezdve az elméletig bezáróan. Végül kifejezte azt a reményét és meggyőződését, hogy a *Társadalompoétikában* kifejtett társadalomelmélet is olyan átütő erejű lesz, mint amilyen a diszkurzív politikatudomány.

Cs. Kiss Lajos *A Társadalompoétika alapvetései* című előadásában mindenekelőtt az államelméleti és a társadalompoétikai kutatás hasonló irányultságát és kapcsolódási pontjait hangsúlyozta, majd öt alaptézisben foglalta össze Szabó Márton monumentális könyvének tudományos üzenetét. A *Társadalompoétika* a) új kutatási program kezdeményezése és egy alternatív társadalomtudomány tervezete; b) a társadalomtudomány és a társadalom kritikai elmélete; c) alapfogalma a poétikus cselekvésekben megvalósuló nyelvi értelem; d) módszere a retorikatudomány, nyelvtudomány, irodalomtudomány paradigmáinak társadalomelméleti irányultságú hermeneutikai rekonstrukciója; e) a társadalom- és szövegtudományokhoz intézett kihívás és javaslat. Az előadás záró részében kritikailag tárgyalta azt a tézist, mely szerint

egyedül a nyelv (szöveg) tekinthető értelemadóknak és értelemhordozónak, a cselekvés kizárólag nyelven belül gondolható el, pusztán megvalósítja, de nem hozza létre az értelmet.

Hörcher Ferenc, a Politika- és Államelméleti Kutatóintézet vezetője előadásában kiemelte, hogy Szabó Márton javaslata a társadalomtudományok két irányú megnyitására vonatkozik. Egyik oldalon a természettudományok elvárásrendje alól kell felszabadulnia, másik oldalon pedig a humán tudományok felől kell inspirációt nyerni. A három kötet három ilyen kísérlet: a nyelvtudomány, az irodalomtudomány és a retorika inspirációit biztosító szerzőkkel foglalkozik. Az előadásban három szerzővel: Vicoval, Grassival és Gadamerrel foglalkozott. Míg az első kettőt részletesen tárgyalja a *Társadalompoétika*, az előadás mellett érvelt, hogy a harmadik szerző, Gadamer talán az egyik legfontosabb forrás a társadalomtudományok humán tudományos megújítása terén.

Ropolyi László előadásában felvetette, hogy a Társadalompoétika társadalomfelfogásának vizsgálatában hasznos lehet az antik hagyományokra visszautaló „technika” fogalom alkalmazása is. A mesterséges létezőket előállító technikák terméke az egész emberi világ, a társadalom és az ember maga is. Ebből a nézőpontból a *Társadalompoétikában* tárgyalt „humán technikák” az emberi közösségek és kultúrák, azaz a társadalom konstrukciójának nélkülözhetetlen eljárásai.

Csepeli György előadásában a társadalompoétikai felfogásban kulcsszerepet betöltő értékekről volt szó, melyek életünk legközelebbi formálóinak tekinthetők. A Teremtés könyvét idézve Isten szavairól beszélt, melyek nyomán létrejött a természeti világ, s benne az ember, aki a szavakat tovább mondva folytatja a teremtés munkáját, létrehozva és fenntartva a társadalmi valóságot, benne az értékekkel, melyekre nem a lét részeként, csak lehetőségekként szokás gondolni, melyek a létbe lépve válnak kényszerítő erővel létezőkké. Szabó Márton monumentális munkája lehetőséget ad arra, hogy az értékeket az ember által teremtett világ egészének rendetlen rendjében próbálja elhelyezni, amire a nyugati gondolkodás történetében először a Milétozban élt filozófusok tettek kísérletet, 2600 évvel ezelőtt. Anaximandrosz és társai vetették fel, hogy a világ mint olyan határtalan, végtelen, nincs benne se tér, se idő, csak keletkezés és pusztulás. A milétozi filozófusok egységesnek látták a világot, melynek rendjébe az embert is besorolták.

Sík Domonkos az előadásában azt a kettős kérdést vizsgálta meg, hogy a különböző kortárs társadalomelméletek (Bourdieu, Luhmann, Habermas, Honneth) által kidolgozott integrációs formák (mező, alrendszer, kommunikatív cselekvés, elismerés) milyen keretet biztosítanak a társadalmi cselekvők számára a „diszkurzív autonómiára”; maguk a társadalomelméletek által felkínált fogalmi konstrukciók, mint metaforák, milyen cselekvőhorizontot nyitnak meg, ha a valóságkonstrukcióban ezekre támaszkodunk, vagyis az autonómia milyen tényleges kifejeződéseit teszik lehetővé, és mely dimenziók maradnak vakfoltban? E kérdések alapján kísérletet tehetünk a társadalompoézis demokráciaelméleti implikációinak felvillantására.

Az első vitapanelt követően Kiss Lajos András előadása nyitotta az első nap délutáni szekcióját. Az előadás elsősorban Szabó Mártonnak az *érzelmek társadalomtudományi rehabilitálására* tett javaslatait foglalta össze, melyeket Szabó a *Társadalompoétika* című munkája első kötetében, kiváltképpen Arisztotelész *Retorika* című művéhez kapcsolódva fogalmaz meg. Ezen kívül az előadás röviden érintette az amerikai filozófus, Martha Nussbaum érzelem- és affektuselméletét is, melyekben a szerző egy mérsékelt liberális és szociáldemokrata orientációjú feminizmus nézőpontjából bírálja az ökonomista racionalizmus túlzásait, és fogalmaz meg érveket az *értelem* és az *érzelem* kibékítésének szükségessége mellett. Az

előadás központi tézise értelmében hiba lenne nem tudomásul venni a tényt, hogy az utóbbi évtizedek politikafilozófiai irodalmában szinte exponenciálisan nő az érzelmek és az affektusok szerepét, jelentőségét vizsgáló és értékelő publikációk száma. Egyre gyakrabban találkozhatunk az *érzelmi fordulat* vagy az *affektív fordulat* kifejezésekkel.

Hidas Zoltán a szociológia néhány meghatározó programját mutatta be abból a szempontból, hogy mennyire lehetnek befogadóak a társadalompoétikára. Az uralkodó empirista és funkcionalista megközelítés meghatározó és jellegadó alakjaiként Émile Durkheim és Niklas Luhmann szerepelnek: ezen a gondolatkörön az értelmezés kérdése eleve kívül esik, vagy legfeljebb a világ sajátos megkettőzéseként jön szóba, mint kulturális szemantika. Max Weber szociológiája az, amely eleve a cselekvő, a cselekvésével értelmet összekapcsoló egyénből indul ki, és még a magasabb szintű társas alakzatok is az értelmezés dimenziójához kötődnek – számunkra jelentős értelemösszefüggésekbe illeszkednek.

Pál Gábor Henry Johnstone amerikai filozófus és retorika-kutató munkásságának egyik, Szabó Márton által is tárgyalt vonulatát vette górcső alá. Az előadás fókuszában ennek megfelelően Johnstone retorika-konceptiójának egyik definitív mozzanata, a retorika és az erőszak közti határmegvonás problematikája állt. A prezentáció egyaránt támaszkodott az amerikai szerző eredeti munkáira, Szabó Márton interpretációjára, valamint az előadó saját felvetéseire. A gondolatmenet három tézisszerű csomópont, három kulcsmozzanat körül szerveződött. Az első azon johnstone-i megállapítás volt, miszerint ha a retorikát pusztán "rábeszélésként" fogjuk fel, akkor az szinte elválaszthatatlanul összekapcsolódik, sőt, összefolyik a - kényszer és a manipuláció formáját öltő - erőszakkal. Vagyis maga az elhatárolás is csak akkor lehetséges, ha a retorikát az azonos helyzetben levő félnek szóló, és beszédaktusként elgondolt érvelésként közelítjük meg. A második kulcsfontosságú megállapítás az volt, hogy még az érvelésként elgondolt, és az ellenérveknek teret adó társas viselkedésként koncipiált retorika sem éles vonallal választható el az erőszaktól, hanem inkább egy szélesebb mezsgye húzódik a két jelenségkör között. Az előadás harmadik csomópontja az a tézis volt, hogy a retorikától az erőszak felé tartó átmenet a zsarolás, a parancs, a fenyegetés, és a fegyverhasználat alakváltozatain keresztül húzódó ívet alkot - egyre kevésbé nyelvi és érvelő, és egyre erősebb hatalmi aszimmetriát megvalósító formákat öltve.

Gyulai Attila előadása Szabó Márton Társadalompoétikájának Paul de Man retorikáját elemző fejezetével foglalkozott. Célja annak kimutatása volt, hogy bár de Man retorikafelfogásának lényegileg politikai, sőt politikaelméleti implikációi vannak, az mégis alapvetően különbözik a politikai beszélőt és a cselekvést középpontba állító arisztotelészi-cicerói hagyománytól. Paul de Man munkáin keresztül ugyanis az mutatható ki, hogy a politika nyelvét is átszövő és konstituáló retoricitás nem a beszélőnek, hanem magának a nyelvnek biztosít cselekvő szuverenitást, amelynek korántsem szükségszerűen emancipatorikus politikai hatásai maradéktalanul sohasem uralhatók.

A délutáni vitapanelt követően Cs. Kiss Lajos folytatott inspiratív és az alkotás fázisának rekonstruálására is kiterjedő beszélgetést Szabó Mártonnal, a kötet szerzőjével. Ennek során szóba kerültek a *Társadalompoétika* előzményei a szerző munkásságában, megírásának nehézségei és a szerző munkamódszere, a három kötet egymáshoz való viszonya és a kiadás nehézségei. Az utóbbi kapcsán Szabó köszönetét fejezte ki a Nemzeti Közszerzői Társaságnak a kiadás támogatásért és a Ludovika Egyetemi Kiadó munkatársainak a kiválóan szerkesztett és nívós küllemű könyv megjelentetésért. A beszélgetés magvát képező tartalmi kérdések ama probléma körül forogtak, hogy vajon tekinthető-e a *Társadalompoétika* egy új szemléletű társadalomelméletet megalapozó munkának. Ennek kapcsán Szabó arról beszélt,

hogy amennyiben igen, akkor ez az „értelmezésközpontú” elmélet nemcsak tartalmában, hanem szemléletében is más lesz, mint az eddigi strukturalista, funkcionalista, cselekvésközpontú elméletek. Szabó jelezte ennek néhány meghatározó vonását, és utalt arra, hogy egyik lehetséges folytatásként a napokban jelent meg *A mindennapi élet poétikai valósága* című kötete. Végül szóba került a *Társadalompoétika* fogadtatása, jövőbeli sorsa. Cs. Kiss arra utalt, hogy maga a konferencia bizonyítja a kedvező fogadtatást, és azt, hogy nagyon sok kollégát inspirálnak a könyvben kifejtett gondolatok.

A második nap előadásaink sorát Balogh László Levente felszólalása nyitotta meg, aki a nyelvészet politikatudományi kutatásokhoz való hozzájárulásának lehetőségeiről beszélt a politolingvisztika kapcsán. Maga a politolingvisztika elnevezés Armin Burkhardt német nyelvésztől származik, aki egy olyan terminust akart ezzel alkotni, amely alkalmas arra, hogy a politikai nyelv nyelvészeti kutatásainak meglehetősen széttartó aspektusait átfogja anélkül, hogy a köztük levő különbségeket eltüntetné. Az új részdiszciplína sajátossága, hogy a politikát a lehető legszélesebb értelemben veszi, és a politikában használt beszédet éppúgy tárgyának tekinti, mint a politikáról szóló beszédet. Az utóbbi évek kutatásai jórészt kiegészülnek a nyelvkritikai és kultúratudományi szempontokkal, amelyek a politikai nyelv kontextusaira kérdeznék rá, és ezzel egészen új területeket tárnak fel a politikatudomány számára is.

Horváth Szilvia előadásának középpontjában két kérdés állt: egyrészt amit Szabó Márton „a filozófiailag is értelmezett retorikaként” ír le, vagyis a retorikáról, még általánosabban annak fogalmi alapjáról, a logoszról beszélt, de filozófiai értelemben. Másrészről az „állami lét és a logoszképesség” kapcsolatáról értekezett, vagyis egy olyan Arisztotelész-olvasatot tett a vizsgálódás tárgyává, amely politika és logosz filozófiai kapcsolatára irányul. Arisztotelész olvasása során kevésbé módosította, mint inkább kifejtette a Szabó-könyv néhány állítását. A legfontosabb mű, ami ebben segít, Adriel Trott írása Arisztotelész közösségfelfogásáról. Arisztotelész politikai logoszfelfogását kiegészítette a szofistákkal, mert a közhiedelemmel, és részben Szabó Márton hallgatólagos állításával szemben, ezek fontos politikaelméleti tézisek politika és retorika viszonyáról.

Aczél Petra a 20. századi retorikai fordulat szellemi irányzataiba tekintve a nagy és kis retorikai felfogás sajátosságait mutatta be. Célja az volt, hogy az elmúlt hét évtizedben élesen szétváló, a retorikusságot mindenre kiterjesztő vagy éppenséggel végletesen leszűkítő megközelítést egy harmadikkal egészítse ki: a kis és nagy retorikák mellett a mély retorikai nézőponttal. Szabó Márton retorikai értelmezését is ehhez sorolva kitért a mély retorika főbb jellemzőire, az eredeti retorikai gondolkodást újra felfedező fogalmaira, művelésének jelentőségére.

Gallasy Magdolna előadása az írott szövegvilág valósága és a társadalmi valóság összefonódásának történeti jellemzőit vonta diakrón keretű vizsgálatába, abból az újfajta szemléletből indulva ki, melyet Szabó Márton épített ki sokoldalúan, s mely szemlélet révén a *társadalompoétika* fogalma létrejött, és a *poétika* szakszó új értelmezést nyert. A nyelvhasználat ezirányú kutatásai során az előadó párhuzamot és megerősítést látott e vonalon: mind a legkorábbi korszakokból induló élőnyelvi, beszélt szövegvilágnak, mind pedig a későbbi korokban fokozatosan írásba is kerülő, ott idővel így általánosuló írásbeli szövegeknek a jellege és történeti változásai azt jelzik, hogy a szöveggel együtt alakul a cselekvések sokszínű, s az erős kölcsönhatásban formálódik a társadalommal. A szövegbe is beépített szövegcélok és annak változásai összefonódnak a társadalmi változások igényeivel; valamint van olyan szövegtípus is, mely szerepet játszhatott akár egy társadalmi osztály kialakításában vagy fenntartásában. A kortárs textológia és a történeti szociopragmatika további

szövegtípusokban is ebbe a körbe illeszkedő összefüggéseket vagy ilyenekre utaló jelenségeket mutathat fel.

Balázs Zoltán előadása a Teremtés Könyvének két teremtéstörténetét vizsgálta. Tézise, hogy a teológiai üzenet nem támogatja azt a szokásos feltevést, miszerint az isteni és a politikai szuverenitás szoros analógiába állna egymással. Isten olyan képességekkel ruházta fel az embert, hogy helyetteseként kormányozza a teremtést, ám ezek a képességek is megromlottak a bűnbeesés következtében. Érthető okból a szöveg igen keveset mond arról, hogy ez a kormányzás miben is állt volna, de ez a kevés is sokat mondó, illetve a bűnbeesés utáni következményekből is további megállapításokat lehet tenni. Lényegében arról van szó, hogy az ember legfontosabb releváns képességei a megkülönböztetés, a jó felismerése, az isteni küldetés megértése, a másik ember partnerként való elismerése – ezek megromlása, a velük való visszaélés észlelhető a történelem politikai dimenzióiban. Az Édenen kívül, a Városban – ami a Bibliában is a politika metaforája – is csak ezekre a képességekre tudunk támaszkodni. A Biblia azonban állandóan figyelmeztet a megromlás következményeire.

Pléh Csaba hozzászólásában kiemelte, hogy a *Társadalompoétika* radikális új társadalomelméletet körvonalaz. Alapgondolata, hogy a munka és emberi cselekvés összekapcsolásának hagyományos toposza helyett a cselekvést az emberi jelentéskonstrukciós folyamatban állítja előtérbe. Izgalmas mozzanat, hogy maga az információkezelés és kommunikáció előtérbe állítása megjelenik már a modern evolúciós biológiában Maynard-Smith és Szathmáry felfogásában, mely az élet nagy átmeneteit új információkezelési módokhoz kapcsolja. Ennek mintegy folytatása Merlin Donald felfogása, mely az emberré válás és az emberi kultúra és emberi gondolkodás nagy lépéseit kommunikációs váltásokhoz kapcsolja, a gesztusnyelv, beszélt nyelv, írás, internet szekvenciákkal. Érdemes lenne a társadalompoétika koncepcióját ezekbe a koncepciókba elhelyezni.

A délutáni szekció első előadásában Fogarasi György 1939 tavaszának két amerikai publikációjára fókuszált: Kenneth Burke-nek a *Mein Kampf* retorikáját elemző esszéjére és James Thurber *A bagoly, aki Isten volt* című szatirikus fabulájára. E szövegek kapcsán az előadás egyfelől a figyelem megszerzésének és irányításának propagandisztikus működését mutatta be, másfelől a prozopopeia (az arcalkotás) trópusának hallucinatív működését az ellenségkép és a vezéralak megképződésében.

Gángó Gábor előadása báró Eötvös József közgazdaságtannal kapcsolatos megnyilvánulásait tekintette át Hites Sándor és Szabó Márton elméleti fejtegetéseire támaszkodva az irodalom politikai gazdaságtanáról. Gángó Megmutatta, hogy Eötvös a társadalomtudományok differenciálódásának európai trendje ellen munkált, amikor a közgazdasági kérdéseket nem a társadalomtudományi műveiben tárgyalta, hanem kifejezetten meghagyta szépirodalmi művei számára – sőt: a problematika: a társadalmi helyzettől függő boldogság feltételeinek keresése 1849 utáni irodalmi műveinek fő témájává vált. A társadalmi helyzet függvényeként felfogott boldogság irodalmi reprezentációja közgazdasági természetű kérdésfeltevésekből és kutatásokból nőtt ki Eötvösnél, aki e kérdésekre adott válaszait az irodalom beszédmódjába transzponálta.

Loboczky János hangsúlyozta, hogy Szabó Márton nagyszabású munkájából számára különösen inspiráló volt a *Társadalompoétika* III. kötetének 3. korolláriumuma (Gyáni Gábor: *A történeti valóság megismerésének esélyei*), mivel itt a hozzá egyébként is közel álló

hermeneutikai szemlélet – nem pusztán módszer – termékeny érvényesülését láthatjuk a kiváló, írásaival a történész „céh” berkeiben gyakran éles vitákat kiváltó történész, Gyáni Gábor munkásságában. Előadásában azokra a lehetséges párhuzamokra és eltérésekre mutatott rá, amely a címben idézett három szerző, illetve részben Szabó Márton írásaiban felfedezhető, elsősorban a narrativitás kérdésében. Hangsúlyosan reflektált a szerzők historizmus-kritikájára, a hagyomány és a történetírás viszonyára, valamint a történeti objektivitás és a történeti ítéltetés problémáira.

Kevevári István kiemelte, hogy Jacques Derrida a huszadik század második felének egyik legjelentősebb filozófusa, aki az irodalomtudomány és a filozófia számára is paradigmát teremtett a dekonstrukció fogamának kidolgozásával. Az előadás arra mutatott rá, hogy az 1989-es *The Force of Law* című előadásával kezdődő politikai fordulat mennyire logikus folytatása az életmű kezdetétől körvonalazott logocentrizmussal szemben folytatott küzdelmeknek. Jacques Derrida filozófiája politikai és államelméleti szempontból a „lezárással” és a definiálhatósággal” szembeni kételyek filozófiája, egyben egy anti-utópista és anti-totalitárius elemzése a társadalom és a politikai gondolkodás tágra értelmezett szövegeinek.

Gyáni Gábor előadásban méltatta a *Társadalompoétikát*, mint a társadalomtudományok új alapokra helyezésére vállalkozó kísérletet. Tekintve, hogy Szabó Márton könyvének harmadik részében tárgyalta a saját elméletét a történelemtudományi megismerésről, a narratív történetírásról, Gyáni ehhez kapcsolódva elemezte a magyar történelmi regényírás szerepét, jelentőségét, a történelmi tudat formálására gyakorolt hatásait.

